Materiallar to’plami · Conference Proceedings
”ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 81
FILOLOGIYA

UYADOSH SO’ZLARNI NUTQDAGI O’RNI VA VAZIFALARI

Dilfuzaxon Sobirovna Asqarova*
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
✉ asqarova1987@mail.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur tezisda o‘zbek tilidagi uyadosh so‘zlarning nutqdagi o‘rni, ularning ma’no ifodalashdagi ahamiyati hamda uslubiy vazifalari yoritiladi. Shuningdek, uyadosh so‘zlarning og‘zaki va yozma nutqda qo‘llanish xususiyatlari misollar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar

uyadosh so‘zlar, leksik birlik, nutq, uslub, ma’no, til, lug‘at boyligi, sinonimiya, semantika.

DOI: 10.5281/zenodo.21743193

KIRISH

Til har bir xalqning ma'naviy boyligi, tarixiy xotirasi va madaniyatini o'zida aks ettiruvchi eng muhim vositalardan biridir. Tilning lug'at boyligi esa uning eng faol va doimo rivojlanib boradigan qismi hisoblanadi. So'zlar o'rtasidagi ma'no munosabatlarini o'rganish tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ular orqali tilning ichki tizimi, ma'no taraqqiyoti va nutqdagi qo'llanish xususiyatlarini chuqurroq anglash mumkin. Shunday munosabatlardan biri uyadosh so'zlar hisoblanadi.

Uyadosh so'zlar umumiy bir ma'no asosida o'zaro bog'langan bo'lib, ma'lum bir mavzu yoki tushunchani ifodalovchi so'zlar guruhini tashkil etadi. Masalan, ”meva” uyasiga olma, nok, o'rik, shaftoli kabi so'zlar, ”transport” uyasiga esa avtomobil, avtobus, poyezd, samolyot kabi birliklar kiradi. Bunday so'zlar bir-biri bilan mazmunan bog'liq bo'lgani uchun nutqda fikrni aniq, izchil va tushunarli ifodalashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda tilshunoslikda so'zlarning faqat lug'aviy ma'nosini emas, balki ularning o'zaro semantik aloqalarini ham tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki har bir so'z alohida emas, balki boshqa so'zlar bilan ma'lum munosabatda yashaydi va rivojlanadi. Uyadosh so'zlarni leksik-semantik jihatdan o'rganish tilning lug'at tarkibini tizimli ravishda tahlil qilish, ma'no guruhlarini aniqlash hamda ularning o'zaro bog'liqligini ochib berishga yordam beradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, uyadosh so'zlarni o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki ona tili ta'limi, lug'atshunoslik, matn tahlili va nutq madaniyatini rivojlantirishda ham muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, so'zlarni ma'nosiga ko'ra guruhlash, ulardan o'rinli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishda uyadosh so'zlarning ahamiyati katta.

Ushbu tezisning asosiy maqsadi uyadosh so'zlarning leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilish, ularning o'ziga xos belgilarini yoritish hamda o'zbek tilidagi qo'llanish xususiyatlarini misollar asosida ko'rsatib berishdan iborat. Shuningdek, uyadosh so'zlarning boshqa leksik-semantik munosabatlar, xususan sinonimiya, antonimiya va giponimiya bilan bog'liq jihatlari ham qisqacha tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Uyadosh so‘zlar bir umumiy mavzu yoki tushuncha asosida birlashadigan so‘zlardir. Masalan, daraxt, gul, buta, maysa so‘zlari o‘simliklar uyasiga, ot, sigir, qo‘y, echki so‘zlari esa uy hayvonlari uyasiga kiradi. Ushbu so‘zlar ma'no jihatidan yaqin bo‘lsa-da, har biri alohida predmet yoki hodisani anglatadi.

Nutqda uyadosh so‘zlardan foydalanish fikrning izchil va mantiqiy ifodalanishiga yordam beradi. Ayniqsa, ilmiy, badiiy hamda publitsistik uslubda ular matn mazmunini boyitadi. Masalan, tabiat haqida so‘z borganda daraxt, barg, novda, ildiz, meva kabi uyadosh so‘zlarning ketma-ket qo‘llanishi matnning mazmunini yanada aniqroq ochib beradi.

Uyadosh so‘zlar badiiy adabiyotda tasvir vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Yozuvchi yoki shoir ma'lum bir manzarani tasvirlashda aynan bir mavzuga oid so‘zlardan foydalanadi. Natijada o‘quvchi tasvirlanayotgan voqeani yanada jonli tasavvur qiladi. Masalan, bahor faslini tasvirlashda gul, lola, rayhon, binafsha, boychechak kabi uyadosh so‘zlar qo‘llanilishi matnning badiiyligini oshiradi.

Og‘zaki nutqda ham uyadosh so‘zlarning o‘rni beqiyos. Suhbat davomida inson biror mavzu yuzasidan fikr bildirayotganda bir-biriga yaqin tushunchalarni ketma-ket qo‘llaydi. Bu esa tinglovchiga mavzuni yaxshiroq anglash imkonini beradi. Masalan, sport haqida gap ketganda futbol, voleybol, basketbol, tennis kabi uyadosh so‘zlarning ishlatilishi fikrning aniq va izchil bo‘lishiga xizmat qiladi.

Uyadosh so‘zlar tilning lug‘at boyligini kengaytirishda ham muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar yangi so‘zlarni aynan ma'lum mavzu asosida o‘rganganlarida ularni tezroq eslab qoladilar. Shu sababli maktab darsliklarida ham uyadosh so‘zlarga alohida e'tibor qaratiladi. Bu usul o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish va nutq madaniyatini rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Bundan tashqari, uyadosh so‘zlar matnda takrorlarning oldini olishga yordam beradi. Bir mavzuga oid turli so‘zlardan o‘rinli foydalanish matnni ravon va qiziqarli qiladi. Masalan, qishloq hayoti haqida yozilgan matnda dehqon, dala, hosil, bug‘doy, paxta, yer, sug‘orish kabi uyadosh so‘zlar birgalikda qo‘llansa, mazmun yanada boyiydi. Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari, internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlarda ham uyadosh so‘zlardan unumli foydalanish kuzatiladi. Bu holat axborotni sodda, tushunarli va mazmunli yetkazishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ta'lim jarayonida uyadosh so‘zlarni o‘rgatish o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, uyadosh so‘zlar o‘zbek tilining muhim leksik qatlamlaridan biridir. Ular nutqning mazmunan boy, mantiqan izchil va uslubiy jihatdan ta'sirchan bo‘lishini ta'minlaydi. Uyadosh so‘zlardan o‘rinli foydalanish nafaqat nutq madaniyatini oshiradi, balki insonning fikrlash doirasini ham kengaytiradi. Shu bois ularni o‘rganish va amaliy nutqda faol qo‘llash til taraqqiyoti hamda yosh avlodning nutqiy savodxonligini rivojlantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh. Rahmatullayev. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Universitet nashriyoti.
2. A. Hojiyev. O‘zbek tili leksikologiyasi va leksikografiyasi. Toshkent: O‘qituvchi.
3. E. Begmatov va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
5. O‘zbek tili darsliklari va ilmiy-uslubiy qo‘llanmalar.